

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Safeviler’de Dönüşüm Sembolü Olarak Başkentler: Kazvin ve İsfahan

Capital Cities as Transformation Symbol in the Safavids: Qazvin and Isfahan

İlgar BAHARLU^{a,*}

^aDr. Öğr Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, Nevşehir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5200-1705

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Mart 2022

Kabul tarihi: 5 Haziran 2022

Anahtar Kelimeler:

Kazvin,
İsfahan,
Şah Tahmasb,
I. Şah Abbas,
Kızılbaş,
Safevi Devleti

ÖZ

Safevi Devleti’nin yaklaşık iki buçuk asırlık ömrü boyunca, manevi başkenti mahiyetinde olan Erdebil dışında üç şehir bu devlete başkentlik etmiştir. Bu şehirlerden Tebriz ve Kazvin tarihi Azerbaycan sınırları içerisindeyken, üçüncü başkent yani İsfahan ise Acem bölgesinde yer almıştır. Bu başkentlerin seçiminde dönemin siyasi, itikadi, sosyokültürel ve ekonomik şartlar belirleyici olmuştur. Devletin sınırları ve bu sınırlara göre rakip veya düşman olan komşulara yakınlığı, bölgedeki nüfus ağırlığı ve bu nüfusun etnik, itikadi ve kültürel özellikleri, dönemin ekonomik şartları ve ticaret rotaları başkentlerin seçilmesi veya değiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu çalışmada Kazvin’in Şah Tahmasb tarafından başkent seçilmesi ve ardından I. Şah Abbas (1587-1629) döneminde başkentin Kazvin’den İsfahan’a taşınmasının nedenlerini ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, kronikler ve seyahatnameler eşliğinde ve ayrıca konu ile ilgili çalışma yapan muasır araştırmacıların fikir ve çıkarımlarına yer verilerek Kazvin’in Tebriz’e göre avantajları ve Tebriz’in söz konusu dönemde dezavantajları ele alınmış, devamında ise Safevi Devleti’nin son başkenti olan İsfahan, aynı yöntemle mütalaya konu edilmiştir.

Çalışma sonucunda görülen şu ki söz konusu iki başkent seçiminde, siyasi, ekonomik, coğrafi şartlar, askerî gerekçeler ve tabii Şah Tahmasb ve I. Şah Abbas’ın şahsî hassasiyetleri önemli rol oynamıştır. Bunun yanı sıra her iki sultanın -Tahmasb ve I. Şah Abbas- bu kararlarında, Kızılbaşlar ve elbette bu zümrelerin inancı ve bu inanca mensup zümrelerin ülkedeki tutum, davranış ve gücü de önemli faktörlerden olmuştur. Başka bir deyimle yukarıda zikredilen sebeplerin yanı sıra dönemin itikadi özellikleri ve bu itikadın temsilcilerinin devlette oynadıkları rolün göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received March 5, 2022

Accepted June 5, 2022

Keywords:

Qazvin,
Isfahan,
Shah Tahmasb,
Abbas I,
Qizilbash,
Safavid State

ABSTRACT

During the Safavid State (1501–1736), except for Ardabil, which was its spiritual center, three cities had been the capital of this state. While Tabriz and Qazvin were within the boundaries of historical (ancient) Azerbaijan, Isfahan was situated in the Persian region. Political, faith, socio-cultural, and economic conditions were critical in selecting these capitals. This study investigates the selection of Qazvin by Shah Tahmasb I, and reasons for moving from Qazvin to Isfahan during Shah Abbas (Abbas I: 1587-1629). Additionally, this research analyzes the advantages of Qazvin in comparison with Tabriz and the disadvantages of Tabriz during the mentioned period. It moreover studies Isfahan, the last capital city of the Safavid State.

This research suggests that political, economic, geographic conditions, military reasons, and feelings of sultans had a significant role in selecting the mentioned two capital cities. In addition to this, in these decisions by both sultans –Tahmasb I and Abbas I- the Qizilbash and their faith, attitude, behaviour, and power were also essential factors. In other words, along with the above-mentioned reasons, faith features of the period and the role of representatives of this faith in the state should be taken into consideration.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ilgarbaharlu@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Founded by Shah Ismail (Ismail I) in 1501, Safavid State had selected three cities as its capital during its life. Therefore, except for Ardabil, which was its spiritual centre, Tabriz, Qazvin, and Isfahan had become cities that had been the capital of Safavid State. While the first two of these capital cities, Tabriz and Qazvin, were within the boundaries of historical Azerbaijan, Isfahan was situated in the Persian (Iranian) region. In selecting these capital cities, whether Tabriz or Qazvin and Isfahan cities, political, faith, socio-cultural, and economic conditions were critical in choosing these capitals.

This research studies the selection of Qazvin by Shah Tahmasp (Tahmasp I) and analyzes reasons for moving from there to Isfahan during the Shah Abbas (Abbas I) era. Additionally, the literature review discusses the advantages of Qazvin in comparison with Tabriz and the disadvantages of Tabriz and Isfahan. Furthermore, it examines the reasons for such moving stated in the chronicles. It is investigated whether these reasons met the requirements of the historical period or not. In addition to this, we tried to bring to light the unseen aspect of moving the capital city from one region to another based on events that occurred during those periods. Chronicles of the mentioned period are mostly repeated for the same reasons, including political ones or Astronomers' predictions as motives of such moves. In this stage, we gave a place to studies done before, and we consulted different researchers' ideas and opinions relevant to the subject. But, what should be mentioned here is that problem of looking at the matter of change of capital cities through just political window draw the attention not only in the chronicles but also some contemporary researchers' writings. Particularly, such that, today, the general opinion of the reason for moving the capital city from Tabriz to Qazvin is stated as the danger of the Ottoman.

As a matter of fact, it is considered necessary that the above-mentioned subjects should be examined consulting/apply to (refer to) both chronicles and researchers' studies, and these subjects should be analyzed under the scope of conditions of the period. Herewith, several issues will be revealed. One of those is the period historians' view of the problem and addressing the way of the subject (issue) by them and reasons which they propounded. In addition, while opinions and views by travelers who visited this state present a foreigner's point of view of the subject matter, they will reveal these persons' ideas concerning the subject. In addition to this, thanks to examining the issue/matter of capital city change, it will conduce architectural situation of these cities, their level and position (situation) of public works, their ethnicity/ethnic features, their politic, socio-economic and faith features to emerge into the daylight. What is more, putting capital changes into scope will clarify/shed light on; features of Safavid State during the periods which are the subject of scrutinization, in particular, and within the historical course of the state, in general; its political tendencies, social actions, faith point of view, relationships with its neighbour countries, attitude towards developments in the world, and consequently important subjects concerning its change and transformation.

What (it) is seen as a result of the study is that boundaries of the state and its closeness (proximity) to neighbours that are rival or enemy according to these boundaries; population weight (heaviness) in the region and ethnical, faith, and cultural features of this population; economic conditions and commercial routes of the period; played a significant role in selecting or changing capital cities.

It is possible to see these conditions have a significant role in selecting not only Qazvin and afterward Isfahan but also Tabriz, the first capital city of the state. Tabriz, the first capital city, was selected in the region, that is Azerbaijan, where the Turkmen Qizilbash were living densely, whom they have a special place for the Qizilbash state. Qazvin, the second capital city, is situated (located) in the same geography in the same way. But, this city was more attractive to the new sultan (ruler) socially and politically. Here, Shah Tahmasp particularly would be able to carry out in an easier way religious and faith (believe) reforms which seem difficult to be done, away from the rooted structure of Turkmen Qizilbash in Tabriz, and would be able to create a new environment for him, away from Tabriz where he did not like, and he was liked. But, Isfahan would be a milestone (turning point) in consequence of being located/situated outside of the historical and cultural basin of Azerbaijan, by the geographical location of Isfahan; or be a breaking point in terms of Turk-Turkmen culture. Although moving of the capital city to Isfahan was explained politically, economically, and concerning Shah Abbas's character, the truth is that power, population, influence, and, of course, the faith of Qizilbash element on the foundation of this selection was among important causes/reasons.

Consequently, political, economic, geographic conditions, military reasons, and, of course, personal sensitivities of sultans (rulers) had a significant role in selecting the said two capital cities. But, to summarize the reason to change of those capital cities with these only would not be right. In other words, in addition to these reasons, in these decisions by both sultans –Tahmasp I and Abbas I- the Qizilbash (Red Heads) and, for sure, faith (belief) of these groups, and attitude, behaviour, and power in the state of groups that are a member of this faith, were also among important factors. But, for whatever reasons might be, in some ways, ethnic, sect (denominational), social and cultural features of today's Iran had taken shape with the main lines during this period, and elements of Turkmen culture, which had begun from the Qarakoyunlu, had given (left) their place to Persian culture as of this period.

Giriş

Devletler tarafından seçilen başkentlerin birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Diğer devletlerin muhtemel saldırılarına karşı fizikî açıdan kolay korunabilme, ticari ve genel bir tanımla ekonomik potansiyele sahip olma, jeopolitik ve stratejik bir konum, coğrafi açıdan uygun bir iklim, demografik yapının devletin kurucu unsurlarıyla uyum içinde olması ve devletin büyümesiyle birlikte şehircilik açısından da büyümeye elverişli olma gibi özellikler başkent seçilmesinde başta gelen etkenlerdir. Ancak devletler için başkent stabil bir mekân anlamına gelmemektedir. Başkent, dönemin şartlarına göre başka bir şehre taşınır, yeniden inşa edilir ya da eski bir başkent kalıntıları üzerinde yeni ihtiyaçlara uygun bir şekilde tasarlanır.

Safevi Devleti'nin ilk başkenti olan Tebriz de kuruluş aşamasında olan bu yeni Türkmen devleti için ideal özelliklere sahiptir. İpek Yolu gibi önemli bir ticari yol üzerinde bulunması, Anadolu, Kafkasya, Irak, Horasan ve günümüz İran tanımlanan coğrafyaya giden yollar üzerinde bulunması ve ayrıca Şah İsmail'in elde etmeye çalıştığı ve kendisinin hakkı olarak bildiği Akkoyunlu coğrafyasını da kontrol edebilecekti. Ayrıca batıdaki en önemli rakibi olan Osmanlı'nın hareketlerini de izleyebilecek konumu hasebiyle bu şehir Safevi Devleti için siyasi, askerî ve iktisadi açıdan stratejik bir mevkie sahiptir (Baharlu, 2021a, s. 73- 102).

Buna ilaveten Dandanakan Savaşı'ndan itibaren Tebriz ve etrafının Türkmenlerin daha yoğun yaşadığı yerler olduğundan söz konusu bölge Safevi Devleti için nüfus açısından önemli bir kaynak özelliği taşımıştır. Bunun yanı sıra Tebriz'in Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin ortaya çıktığı Van ve Diyarbakır'a yakınlığı da önemlidir. Zira bilindiği üzere konfedere bir yapıya sahip olan bu devletlere tabi olan oymakların büyük bir kısmı Safevi çatısı altında toplanacaktır. Tebriz'in zikredilen bu iki bölgeye yakınlığı ise bu oymakları kontrolü ve ulaşımını kolaylaştıracaktı. Nitekim Tebriz kuruluşunda özellikle Türkmenlerin gücüne dayanarak hareket eden Safevi Devleti için savaşçı gücünün temini açısından vazgeçilmez bir konumdur. Ancak bu Türkmen nüfusunun yoğunluğu sadece askeri avantaj sağlamakla sınırlı değildir. Bu durumun başka bir getirisi de Türkçenin kültürel hâkimiyetidir. Nitekim Tebriz konumu itibarı ile de nüfus bakımından da devletin kuruluşu döneminde ideal bir seçimdir.

Bütün bunların yanı sıra Tebriz, daha önce İlhanlı, Çobanlı, Altın Orda, Muzafferiler ve Celayirlilere başkentlik yapması ve devamında özellikle iki Türkmen devleti yani Karakoyunlu ve Akkoyunluların başkenti olması hasebiyle Safevi Devleti için vazgeçilmez bir seçenek olmayı başarmıştır. Zira bölgede hakimiyet kuran önceki devletlerin başkentinin ele geçirilmesi ve başkent ilan edilmesi Safeviler için bir meşruiyet kaynağı teşkil ederek yeni kurulan devleti bir önceki devletlerin devamcısı gösterebilecektir (Baharlu, 2021 a, s. 102). Tebriz, Safevi tarikat önderleri ve gelecekteki sultanları/şahları için yukarıda sayılan özelliklerin yanı sıra başka bir özellik daha taşımaktadır. Bu da Safevi mürşit ve taliplerinin ocağı mahiyetinde olan Erdebil'e yakınlığında görülebilir (Baharlu, 2021 a, s. 74).

Bu şehir eskiden birçok devletin başkenti olmuştur. Bu da Tebriz'in bir başkent olarak belirli bir altyapıya sahip olup bakımlı olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca alt yapı olarak büyüme ve gelişmeye müsait bir potansiyel sahibi olma özelliğini göstermektedir. Tebriz'in büyümesi ve gelişmesi için uygun şartları hazırlayarak bir başkente dönüşebilme potansiyelini açığa çıkarmıştır (Baharlu, 2021a, s. 103). Dolayısıyla Tebriz, fiziki konumu demografik yapısı, siyasi ve ekonomik potansiyeli, stratejik konumu ve elbette önceki devletlerinin başkenti olmasının sağladığı avantajlar sayesinde Safevi Devleti tarafından başkent seçilmiştir.

Ancak kuruluşu aşamasındaki bir devlet yeni kurulan devletin sınırları, sınırları ötesindeki rakip veya düşman olan devletlerin yakınlık veya uzaklığı vs. gibi etkenlere uygun olarak seçilir ancak ilerleyen süreçte sınırların genişlemesi veya daralması, yeni devletlerin kurulması sonrasında oluşan tehdit veya genel itibarıyla yeni ihtiyaçlar sonucu yeni bir başkente ihtiyaç

duyarlar.

Bu çalışmada ise Safevi Devleti'nin ilk başkenti Tebriz'den sonra seçilen iki başkent, Kazvin ve İsfahan ele alınacaktır. Aslında bu çalışma daha önce kaleme aldığımız *Koca Tebriz: Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi Türkmen Devletlerinde bir Başkentin Serüveni* çalışmamızın bir devamıdır. Zikredilen çalışmada Safevi döneminde Tebriz detaylı bir şekilde incelenmiştir ve bu çalışmada ise Kazvin ve İsfahan'ın başkent seçilme süreci, başkentin Tebriz'den Kazvin'e taşınmasının nedenleri, devam eden süreçte İsfahan'ın seçilme nedenleri ve bu iki başkentin özellikleri mercek altına alınarak özellikle başkentin Azerbaycan merkezietinden uzaklaşmasına değinilecektir.

Safevi Devleti'nin İkinci Başkenti Kazvin

Arkeolojik kazılar Kazvin'in tarihini milattan önce II. yüzyıla kadar götürmektedir. Bu şehir konumu itibarıyla tarih boyunca bölgenin önemli şehirlerinden olmuş ve itibarını koruyabilmiştir. Kuzey-güney ve doğu-batı yolları üzerinde bulunan bu şehir özellikle Tebriz'den güneyde Basra Körfezine giden yol üzerinde bulunması hasebiyle ticari ve askeri olarak önemli bir merkez olmuştur (Tüfenk, 2020, s. 270). Kazvin kuzey komşusu olan Geylan bölgesine açılan kapı olma özelliği ve kuzeydeki dağlık alan için geçit mahiyeti İslamî dönemde özellikle zikredilen bölgelerde faaliyette olan Deylemilerle mücadeleler açısından Bağdat hakimlerinin dikkatini çekmiş ve bu bölgelere giriş için bir üs olarak kullanılmıştır. Büyük Selçuklu döneminde de Alamût Kalesi'nin kuzeydoğusunda bulunması bu şehrin Selçuklu dönemi kaynaklarında sıkça anılmasına neden olmuştur. Selçuklular döneminde bu şehirde birçok imar faaliyetleri yapılmış camiler inşa edilmiş ve şehrin sulamasını sağlamak amacıyla günümüzde de anılan Humar-taş yer altı sulama sistemi inşa edilmiştir ki bunlar da Selçuklular döneminden şehrin önem kazandığının göstergesidir. Ancak bu şehir Moğol saldırılarından nasibini almış ve ciddi derecede tahrip olmuştur. Devamında ise Emir Timur Küreken dönemine kadar bakımsız bir vaziyete kalmıştır (Tâlibî, 2008, s. 121-122).

Kazvin'in İslami dönemde kazandığı önem ve itibarı asıl Safevi dönemi ile başlamıştır. Bu şehir Şah İsmail'den sonra tahta geçen Şah Tahmasb tarafından devletin başkenti olarak seçilmiş ve başkent Tebriz'den Kazvin'e taşınmıştır. Başkentin Kazvin'e intikali h. 965/m. 1558 yılında gerçekleşmiştir (Kadı Ahmed Kumî, 2005, s. 398)¹. Ancak dönemin kroniklerinden anlaşıldığı üzere Şah Tahmasb tarafında Kazvin'e taşınma hazırlıkları daha önceki yıllardan başlatılmıştır. Kadı Ahmed Kumî *Hulasatü't-tevarih* isimli eserinde 1545 yılında Şah Tahmasb kışla amacıyla Kazvin'deyken bu şehirde bir bahçe inşa etmek istediğini kaleme almıştır. Esere göre Şah Tahmasb bu niyetin gerçekleşmesi için Kazvin'de bulunan Zengî-âbâd bölgesinin arazisini Mirza Şeref Cihan'dan satın almış ve memalik-i mahrusanın her tarafından mühendisler ve mimarlar bir araya getirerek dörtgen şeklinde bir bahçenin tasarlanması ve inşasını emretmiştir. Şah Tahmasb tarafından "Saadet-abâd" olarak adlandırılan bu bahçede yüksek binalar, geniş tâlârlar, eyvanlar ve havuzların yapılması istenilmiştir (Kadı Ahmed Kumî, 2005, s. 312).

Ancak muhtemeldir ki Kazvin'e ilgi Tahmasb'dan önce Şah İsmail döneminde gerçekleşmiştir. Başka bir deyimle Kazvin'de devlet erkanı ve özellikle devletin sultanı için bina

¹ Hulasatü't-tevarih isimli eserde bu olay Şah Tahmasb saltanatının otuz beşinci yılının olaylarını anlatırken zikredilmiştir. Bu değişimin tam tarihi 965 senesinin Cemazeyilevvel ayının yirmisi Cuma günü şeklinde kaydedilmiştir.

وهم درین سال قشلاق در دار السلطنه قزوین شد وبعد ازین بیلاق و قشلاق در قزوین نموده مدت نوزده سال دیگر که شاه جم جاه در قید حیات بود از قزوین بیرون نفرمودند.

veya binaların inşa edilmesinin Şah İsmail dönemine götürmek mümkündür. Zira Şah Tahmasb'ın kendi kalemiyle yazılan ve günlükleri diyebileceğimiz *Rûznâme-yi Şah Tahmasb* isimli eserde Şah Tahmasb, zilhacce ayının on ikisi, perşembe gününde gerçekleşenleri ele alırken “s’ad bir saatte Kazvin’de bulunan babamın divanhanesine geldim” cümlesini yazmıştır (Şah Tahmasb Safevi,---, vr. 5a.). Ancak Kadı Ahmed Kumî eserinde Şah Tahmasb tarafından başkentin Kazvin’e taşındığını anlatırken Şah Tahmasb’ın yeni “devlet-hane”nin bitmediği için daha önce Kadı Cihân Hasani’nin evlerinden olan bir binaya yerleştiğini anlatır. Ancak eserin başka bir yerinde yazar Şah Tahmasb’ın saltanatının otuz beşinci yılını anlatırken Şah Tahmasb’ın eski devlethaneden yeni devlethaneye taşındığını söyler (Kadı Ahmed Kumî, 2005, s. 379, 401). Bu doğrultuda Şah Tahmasb’ın ilk yerleştiği yerin kendisinin de yazdığı gibi Şah İsmail tarafından inşa edilen binalardan olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

Dönemin kaynaklarından anlaşılan, Kazvin’de Safevi Devleti’ne başkentlik etmek için gereken imar faaliyetleri muntazam bir şekilde Şah Tahmasb döneminde başlatılmıştır. Şah Tahmasb yukarıda anılan Saadet-abad binasının yanı sıra İmam Cafer Sadık ismine müsemma Cafer-âbâd müstemilatını yaptırmış ve dönemin Kazvin şehrinin kuzeyinde de sultana yakın olanlar çok sayıda imaretler yapmışlardır (Kadı Ahmed Kumî, 2005, s. 399). Bu minval üzere Safevi Devleti’nin yeni başkenti Kazvin olmuş ve bu şehir I. Şah Abbas dönemine kadar bu konumunu koruyabilmiştir.

Başkentin Tebriz’den Kazvin’e Taşınma Nedenleri

Başkentin Tebriz’den Kazvin’e taşınmasında birçok etkenin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Ancak şehirler arasında Kazvin’in tercih edilmesinin nedenlerinin yanı sıra başkentin Tebriz’den taşınmasına sebep olan etkenlerin de ele alınması icap eder. Konuya bu açıdan bakılınca bu değişime zemin hazırlayan önemli bir etken, dönemin siyasi gelişmeleridir. Bu da Çaldıran Savaşı’na müteakip Yavuz Sultan Selim tarafından Tebriz’in ele geçirilmesidir. Aslında 1514’te Osmanlı ordusunun Tebriz’e girişi son kez gerçekleşen bir hadise olmayacaktı. Aksine, başkentin Tebriz’den Kazvin’e intikal etmesine karar veren Şah Tahmasb, bu şehrin üç kere Osmanlılar eline geçmesine şahit olur (Tâlibî, 2008, s. 123).

Olaya başka bir açıdan bakılırsa Tahmasb’ın başkenti değişmesinin önemli nedenlerinden Safevi Devleti’nin kuruluşu aşamasındaki sınırlarının Çaldıran Savaşı’ndan sonra daralmasıdır. Şah İsmail Akkoyunlu Devleti’ne son vererek bu devletin başkenti olan Tebriz’de kendi devletinin kuruluşunu ilan etmiştir. Şah İsmail bu dönemde Akkoyunluların hâkim olduğu coğrafyayı kılıç hakkına dayanarak iddia etmiş, ayrıca Uzun Hasan’ın torunu olması hasebiyle de kendisini Uzun Hasan’ın varisi şeklinde düşünmüştür. Ancak Çaldıran Savaşı’ndan sonra Akkoyunluların ilk başkenti Diyarbakır’ın Osmanlı coğrafyasıyla ilhakıyla bu iki rakip devletin sınırı Van bölgesine dayanmıştır. Bu da Safevi başkentini Osmanlı ordusu tarafından kolay ulaşılabilecek bir şehir haline getirmiştir ki bu durum Tebriz için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile daha önce devletin kuruluşunda Tebriz’in seçilmiş olma nedeni Akkoyunlu coğrafyasına yakınlığı dolayısıyla bu bölgelere kontrol sağlaması ise artık yeni gelişmeler sonucunda eski şartlar geçerli olmadığı ve Osmanlı ile Safevi başkenti arasında tampon bölgenin kalkması anlamına gelmektedir. Dönemin kroniklerinden olan *Tarih-i Âlemârâ-yı Abbâsî* eserinde de yazar açık bir şekilde bu durumu kaydetmiştir. Yazar, Van bölgesinin Osmanlılar eline geçmesi ve bu bölgenin de Tebriz’e yakın olmasından dolayı başkentin Kazvin’e taşınması için gerekçelendirmiştir (İskender Bey Münşî Türkmen, 1972, s. 96)².

² چون خطه وان بدست رومیه درآمدہ مدار السلطنه تبریز نزدیک بود بجهت پایتخت همایون و مقر سلطنت ابد مقرون دار السلطنه قزوین را

Osmanlı'nın Van'a kadar ilerleyişi ve buranın Tebriz ile yakın mesafede olması hasebiyle ortaya çıkan tehdit II. Şah Abbas (1642-1666) ve Şah Süleyman (1666-1694) dönemlerine on iki yıl Safevi coğrafyasında bulunan Jean Chardin'in de dikkatini çekmiştir. Bu seyyah da başkent Kazvin'e intikalini Tebriz'in Osmanlı Devleti sınırlarına yakınlığı şeklinde göstermiştir (Chardin, 1997, s. 485).

Bu bağlamda Tebriz karşısında Kazvin şehrinin konumu da önemlidir. Aslında *Hulasatü't-tevarih* eserinin yazarı Kadı Ahmet Kumî bu seçimin gerekçesini Kazvin'in Safevi hakimiyeti altındaki coğrafyanın ortasında yer alması ve başka bölgelere ulaşımın kolaylığı şeklinde beyan etmiştir (Kadı Ahmed Kumî, 2005, s. 379). Yazarın bu ifadesi ayrıca Safevi Devleti'nin doğudaki düşmanının konumunu da akla getirmektedir. Zira bilindiği üzere doğuda Özbek Devleti, Safevi Devleti'nin kuruluşundan itibaren Safevilerle mücadele halinde idi. *Rüznâme-yi Şah Tahmasb* eserinde Şah Tahmasb'ı saltanatı boyunca meşgul eden önemli tehditlerden birinin Özbeklerin Horasan bölgesine saldırıları ve bazen Nişabur'a kadar ilerleyişleri olduğu gösterilmektedir. Bu eserde de görülen şu ki Şah Tahmasb için Kazvin'in başkent olması Özbekler ve Herat'a seferlerin daha kolay ve elverişli olduğunu göstererek Irak-ı Arap bölgesine de ulaşımını kolaylaştırarak Kazvin'in merkezde bir üs gibi kullanıldığını göstermektedir (Şah Tahmasb Safevi, ---, vr. 6a-7b.). Nitekim başkent Kazvin'e taşınması doğu ve batı bölgelerine ulaşımı ve kontrolünü daha kolaylaştıracaktır.

Kazvin'in coğrafi konumu iktisadî açıdan da birtakım avantajlara sahip idi. Jean Chardin, Kazvin'i Azerbaycan şehirleri, Gürcistan, Hazar Denizi ile güneyde Basra Körfezi yolları üzerinde bulunduğu için ticari kervanların uğrak yerlerinden olduğu ve bu sebepten de ticari açıdan mümtaz bir mevkie sahip olduğunu belirtmiştir (Chardin, 1997, s. 510).

Yukarıdaki satırlarda Tebriz'in konumu itibarıyla eskiden beri Türkmenlerin yoğunlukla yaşadıkları bölgede bulunduğu ve bu durumun Safevi Devleti ve bu devletin kurucusu olan Şah İsmail için avantajlarından bahsedilmiştir. Kazvin'in de Tarihî Azerbaycan içinde bulunması ve Türkmen nüfusu açısından zenginliği ise bu şehrin başkent seçilmesinde etkili olmuştur. Eskiden beri Türkler ile meskûn olan bu şehir sosyokültürel ve demografik yapısı ile adeta Tebriz'in bir benzeri idi. Nitekim Safevi sultanı Tahmasb başkenti Kazvin'e taşımak ile aslında ister şehir içinde isterse şehir etrafında Türkmenler ve Kızılbaş oymakları ile meskûn olan bir şehre taşınmış olacaktır. Bu vesile ile devletin kurucu unsurlarından uzak kalmamakla birlikte bu savaşçı cemiyetleri yanında tutabilecektir.

Bu bağlamda *Hulasatü't-tevarih* eserinin yazarı Kazvin'in seçilmesindeki fark yaratan özellikler içinde bu bölgenin kışla açısından diğer bölgelere göre daha müsait olduğunu zikreder (Kadı Ahmed Kumî, 2005, s. 379). Buna ilaveten Bayat boyuna mensup Oruç Bey, 1602-1603 tarihinde yazdığı eserin on ikinci bölümünde Türkmenlerin önemini ele almıştır. Eserde yazar Kazvin'den bahsederken bu şehrin tıpkı birçok başkent gibi farklı cemiyetlerden oluştuğunu ancak şehirdeki Türkmenlerin şehir dışında bulunan Türkmenler ile akrabalık, taraftarlık ve aleyhtarlık ilişkilerinin olmasını kaleme almıştır (Oruç Bey Bayat, 1960, s. 228, 235). Dahası Roemer'in tespitine göre başkent Kazvin'e intikali ile birlikte Tebriz civarındaki Türkmen Kızılbaş büyükleri ve bunlara mensup oymakların Kazvin'e taşınmalarıdır (Roemer, 1996, s. 60). Kronikler ve araştırmaların sunduğu bu bilgiler de Kazvin şehrinin hem sultanın yaşayacağı şehrin iklim açısından uygunluğu hem de etrafına yerleşecek göçerevli Türkmen Kızılbaşlar için müsait bir ortam anlamına geldiğine işaret etmektedir. Bu minval üzere Kazvin'in coğrafi şartları,

geniş meralara sahip olma ve iklim açısından uygunluğu başkentini değişimi ile sultanın etrafında göç eden ve yerleşen oymaklar için uygun olmasını göstermektedir.

Bütün yukarıda işaret edilen tüm hususlar doğrultusunda Şah Tahmasb tarafından başkentini Tebriz'den Kazvin'e taşınmadan önceki yıllarda bu şehrin kışla olarak tercih edildiğine bakılınca Kazvin'in iklim ve coğrafi şartlarının bir başkent için uygunluğu daha net anlaşılacaktır. Şah Tahmasb elli dört yıllık saltanatının otuz beş kısmını Kazvin'de geçirmiştir. Bunun on dokuzu Kazvin'in başkent seçilişinden sonradır (Tâlibî, 2008, s. 127). Bu da Kazvin'in başkent olmadan önceki yıllarda da Şah Tahmasb ve belki de Şah İsmail tarafından önemsendiğinin edildiğinin kanıtlarıdır.

Şah Tahmasb daha bir yaşındayken Tebriz'den çok uzak olan Simnan'dan Maverâünnehir'e kadarki coğrafyayı lalası Emir Han (Sultan) Musullu ile idare etmek üzere Horasan'a gönderilmiştir (Kadı Ahmed Kumî, 2005: 134; Handmîr, 1992: 89). Bu da aslında Tahmasb'ın Tebriz'i, bu şehrin kültürünü ve halkını tanımasını, onlarla irtibat kurmasını engellemiş olabilir. İlginç olan şu ki -seyyahın yazdığına güvenirse- Tebriz halkı da Tahmasb'a karşı soğuktu. Tahmasb döneminde Tebriz'de bulunan Vinçento Dalsandry, Tebriz halkının Tahmasb'la ilgili olumlu bir fikir veya görüşe sahip olmadığını yazmaktadır. "Elbette bu bir gerçektir ki Tebriz halkı ona diğer şehirlerde olduğu kadar sevgi ve saygı beslemezler. Ve deniliyor ki o bu sebepten şehri terk etmiş ve yaşamak için Kazvin'e gitmiştir. Zira bu şehirde istediği kadar saygı ve izzet sahibi olmadığını bilmektedir³" (Vinçento Dalsandry, 1971, s. 475).

Belki de Tebriz ahalesinin bu tutumu Şah Tahmasb'ın başkentini taşınmasından önce Tebriz'den ziyade zamanını Kazvin ve diğer bölgelerde geçirmesiyle alakalıdır. Ancak Tahmasb'ın da Tebriz ile ilgili iyi hatıraları ve gönül bağı olmadığını düşünmek mümkündür. Şah Tahmasb'ın günlüklerine bakıldığında Çaldıran Savaşı'nın onun her an zihninin bir köşesinde yer edindiğini görmek mümkündür.⁴ Üstelik Tebriz'in Osmanlılar tarafından birkaç kere ele geçirilmesi de Şah Tahmasb'ı etkilemiş olabilir. Sonuç olarak onun kötü hatıraları ve bunlardan kurtulmak istemesi belki de başkentini değişme fikrinde etkili olmuştur.

Elbette Tebriz'in sosyal yapısı da Tahmasb'ı etkilemiş olabilir. Dalsandry, Tebriz'in demografik ve sosyal yapısından bahsederken bu durum ile ilgili kayda değer ipuçları vermektedir. Seyyah, söz konusu dönemdeki Tebriz'in ikiye bölündüğünden bahseder. Bir tarafta Haydarîler ve diğer taraf ise Nimefîler vardır. Şehir bu iki grup arasında bölünmüş ve şehirde bulunan toplam dokuz mahalleden beşi bir gruba ve dördü ise diğer gruba ait olup bu iki grup sürekli birbirleri ile savaş halindedirler. Diğer taraftan Tebriz'de şehrin önde gelenleri veya başka bir deyimle güç sahibi Kızılbaş büyükleri öyle bir güç ve nüfuz sahibi ki mizaçlarına uygun düşmeyen yaptırımlarda devlet erkanının evlerini kuşatıp baskın yapılabiliyorlardı (Dalsandry, 1971, s. 475). Tabiidir ki genç yaşta tahta geçen ve babası Şah İsmail kadar karizmatik bir şahsiyet olmayan yeni sultan için Tebriz'deki bu yapıyı sökmek ve zihnindeki planları uygulamak mümkün olmadığından Tebriz, pek de ideal görünmeyecektir.

İran araştırmacılarından olan Tâlibî, başkentini Kazvin'e taşınmasında başka bir sebebi de

³ البته این مطلب درست است که مردم تبریز به قدر مردم دیگر شهرها این همه عشق و احترام برای شاه طهماسب قائل نیستند، و به همین علت میگویند که شاه آنجا را ترک گفته و به قزوین رفته است تا در آنجا رحل اقامت افکند زیرا دیده است که چنانکه دلخواه اوست در تبریز مورد عزت و احترام نیست.

⁴ Bu durum Tahmasb'ın kaleme aldığı günlüklerinde aşikâr bir biçimde göze çarpmaktadır. Tahmasb'ın Osmanlı ordusunun karşısından sürekli bir şekilde çekinmesi, karşılaşmaktan kaçınması ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın gönderdiği mektubun cevabında Çaldıran Savaşı ile ilgili yazdıklarından anlaşılmalıdır. Detaylı bilgi için bz. (Şah Tahmasb Safevi,---, vr. 14b.).

ileri sürmüştür ki yazarın işaret ettiği bu konu aslında yukardaki satırlarla bağlantılıdır. Bu da Tebriz'deki köklü ve güçlü bir şekilde temelleri atılmış ve istikrar bulmuş Kızılbaşların inanç sistemidir. Ona göre Şah Tahmasb, Kızılbaşlar ve bunların inancından rahatsız idi. Bu sebepten yapmak istediği ıslahat için daha uygun bir ortam arayışında olmuştur (Tâlibî, 2008, s. 133)⁵. Araştırmacının ileri sürdüğü bu fikir birçok açıdan Tahmasb'ın itikadî dünyası ve bu doğrultuda yaptığı hamleler ile örtüşmektedir. Aslında Tahmasb'ın özellikle hakimiyetinin ikinci döneminden itibaren yaptıklarına bakıldığında onun için babası Şah İsmail'in kurduğu erkanın pek önem taşımadığını ve bu düzenin değiştirmesi ve kendisinin de uzaklaşmaya çalıştığını söylemek yerinde olacaktır. Tahmasb, Şia alimlerinin etkisinde iki defa tövbe etmiştir. Kızılbaş dede, pir, halife ve mürşitler yerine Cebel-i Amil'den getirerek himayesi altına aldığı şeriatçı Şia fakihlerinin itikadî mevzularda her zaman arkalarında durmuştur. Kızılbaş Alevi yol ve erkânı yerine şeriatçı Şia'nın fıkıh ve usulünü yürütmeye çalışmış, bazen de heterodoks çevrelere karşı sert bir tutum sergilemiştir (Baharlu, 2021b, s. 89, 92-93, 197). Tebriz'de ise daha Karakoyunlular döneminden Türkmen tasavvufu ve bâtnî ekollerinin köklü ve güçlü bir şekilde yürütülmekte olması, Şah İsmail'in döneminden itibaren sistematik ve muntazam bir şekilde bu tarz hareketlerin başında bulunarak himaye edilmesi ve son olarak Kızılbaşların ilk siyasî merkezinde istediği değişimleri yapması pek mümkün değildir. Bu sebepten başkentini Kazvin'e taşınmasında Tebriz'in itikadî ve sosyokültürel yapısının da önemli bir etken olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Safevi Devleti'nin Üçüncü Başkenti İsfahan

İsfahan'ın Zâyende-rûd nehrinin kenarında bulunması ve bu nehrin kenarındaki geniş geniş meralar ve verimli topraklar tarih boyunca insanlar tarafından tercih edilmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra İsfahan'ın etrafında bulunan surlar, çok sayıda kale ve kuleler doğal olarak şehri güvenli bir hale getirerek etraftaki insanların bu bölgeye toplanmasıyla sonuçlanmıştır (Zaferiyân vd., 2021, s. 166-167).

İsfahan H. 1006/M. 1597 yılında Safevi Devleti'nin üçüncü başkenti olmuştur. Bu hadise İsfahan'ın ün kazanmasında ve zihinlere kazınmasında bir milat mahiyetindedir. Fakat bu şehrin bir devlete başkentlik etmesinde Safevi Devleti bir ilk değildir. İsfahan ilk defa 935 yılında Büveyhoğulları Devleti'nin başkenti olmuştur. Büveyhoğulları'ndan sonra ise İsfahan, Sultanı Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur. Söz konusu dönemde İsfahan ticarî, kültürel ve dinî açıdan önemli Orta Çağ şehirlerinden biri olmuş, gerçek manada imar faaliyetleri hız kazanmış, gelişmiş ve mamur ve bayındır bir şehir haline gelmiştir (Özgüdenli, 2000, s. 499; Atıcı Arayancan, 2017, s. 271).

İsfahan Büyük Selçuklulardan sonra Harizmşahlar, İldenizliler, Moğollar, İlhanlılar, Muzafferîler, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunluların hakimiyetine girmiştir. İsfahan'ın "nisf-i cihan" (cihanın yarısı) oluşu ise Safevi sultanı Şah Abbas döneminde başkentini Kazvin'den taşınması ile birlikte gerçekleşmiştir. Şah Abbas döneminde bu şehir ciddi imar

⁵Burada dikkate alınması gereken husus zikredilen araştırmacı, Şah Tahmasb'ın bu reformlarını haklı görmektedir. Araştırmacıya göre Şah Tahmasb özellikle Şah İsmail döneminde İran coğrafyasına göç eden Anadolu gâli Şiaların münharif ve ahlaksız inançları ile mücadele etmiştir. Ona göre ahlaksız Kızılbaşların davranışları özellikle Sünniler karşısında onun devletin haysiyetini lekelerdi. Bu sebepten söz konusu sultan, Şia'nın utancın sebep olan Kızılbaşları ve elbette itikatlarını Şia ulemasının aracılığıyla düzene sokmak istemiştir. Bu doğrultuda Kızılbaşları uzaklaştırmaya ve Alevi-Kızılbaşların da sapkın itikatlarından seyrilmeye çalışırdı (Tâlibî, 2008, s. 133-135). Burada zikredilen araştırmacının bakışı genel anlamda İran ve özelde de Şia bakışının Kızılbaşlığa bakışımı yansıtmakta olup Şia karşısında Kızılbaş Alevilerin inancını tahkir gözü ile bakmakta ve Şah Tahmasb'ın davranışlarını aklamak peşindedir.

faaliyetlerine şahit olmuş, medreseler, camiler, saraylar, meydanlar ve köprülere sahip olmuştur (Özgüdenli, 2000, s. 501). Savory, İsfahan'ın Şah Abbas döneminde tamamen yenilediği ve daha ziyade bu şehrin yeniden planlandığı ve tasarlandığından bahsetmiştir. Ona göre şehrin bir kişi tarafından tamamen değiştirildiğine şahit olabiliriz. Ancak bu şehir Şah Abbas tarafından yeniden inşa edilmiştir (Savory, 1980, s. 154). Günümüzde de İsfahan'ın turistik yerlerinden olan Çahar-bağ, Nakş-i Cihan Meydanı, Çihil-sütün Sarayı, Allah-verdi Han Köprüsü, Şeyh Lütfullah Mescidi, Şah Mescidi, Âli-kapu İmareti ve sayısız bahçeler söz konusu dönemin mirasıdır. Bu yenilemenin en güzel tarafı ise daha önce ve özellikle Selçuklu döneminin mirası olan yapılara dokunmamak olmuştur. Eski binalar eski İsfahan denilen bölgede muhafaza edilirken yeni İsfahan inşa edilmiş ve bu iki bölge Nakş-i Cihan Meydanı ile birbirine bağlanmıştır.

Başkentten Kazvin'den İsfahan'a aktarılması ile birlikte şehir iktisadî, kültürel, siyasî ve içtimai açıdan gelişmiştir. Bu dönemde İsfahan ile Hindistan, Çin, Anadolu, Türkistan ve Avrupa arasında ticari ilişkiler kurulmuş, bu şehir ticari kervanlarının bir merkezi haline gelmiştir (İntişârî Dâniş, 2016, s. 4).

Başkentten Kazvin'den İsfahan'a Taşınma Nedenleri

Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail tarafından Tebriz'in başkent seçilmesinin gerekçelerine bakılınca dönemin siyasî, sosyokültürel ve iktisadî şartlarına gayet uygun bir seçim olduğunu görmek mümkündür. Şah İsmail'den sonra bu devletin ikinci sultanı tarafından başkentten Tebriz'den Kazvin'e taşınmasının da gayet açık gerekçelere dayandığını söyleyebiliriz. Fakat gerçek şu ki kroniklerde I. Şah Abbas tarafından başkentten Kazvin'den İsfahan'a taşınmasının sebepleri mercek altına alındığında, Şah Abbas'ın şahsi temayülleri dışında coğrafi şartlar ve siyasi gerekçeler öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda başkentten Kazvin'den İsfahan'a taşınması döneminde Safevi Devleti'nin durumu ve bu tercihin sebepleri Oruç Bey Bayat tarafından ele alınmıştır. Oruç Bey eserinde başkentten taşınmasının Osmanlı sultanı III. Mehmed'in tahta çıktığı döneme denk geldiğini kaydeder. Yazar, Osmanlı'nın yeni sultanını daha önce III. Murat ve I. Şah Abbas arasında yapılan antlaşmaya bağlı kaldığını söyleyerek söz konusu dönemde Safevi Devleti'nin kuzey batı ve kuzey doğu sınırlarında sükûnetin hâkim olduğunu kaleme almıştır. Bu sebepten de Şah Abbas ülkenin içi meseleleri ile ilgilenmeye ve başkentten taşınması ve burada yeni imar faaliyetlerine fırsat bulmasına işaret etmiştir. Oruç Bey'den anlaşılan bu tercihin sebebi başlıca Irak-ı Acem'in büyük şehirlerinden olması, merkezi bir konumda bulunması ve şehrin etrafındaki verimli ve geniş toprakların büyük bir insan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek olmasını saymaktadır (Oruç Bey Bayat, 1960, s. 259).

Başkentten İsfahan'a taşınması ile ilgili bilgi veren diğer bir kronik ise *Alem-ârâ-yı Abbâsî* isimli eserdir. İskender Bey Münşî eserinde Şah Abbas'ın zaman zaman av ve eğlence için İsfahan'a gittiğini söyler. İsfahan'ın özelliği ise bölgenin güzelliği, Zâyende-rûd nehrinin suyu ve her taraftan akan çeşmeler olarak gösterilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Şah Abbas bu şehri yenilemek ve başkentten buraya taşınmasını istemiştir (İskender Bey Münşî, 1972, s. 544).

Başkentten intikali mevzusu Jean Chardin de dikkatini çekmiştir. Seyyah bu seçimin nedenlerini duydukları ve okuduklarına dayandırmıştır. Devamında ise duydukları içinde daha mantıklı olan fikri beyan ederek bir analizde bulunmuştur. Chardin'in bu tarz yaklaşımı başkentten değişim nedenlerinin o dönemde yaşayanlar için de pek açık ve geçerli nedenlerle anlaşılabilir olmadığına bir işaret olabilir. Chardin okuduklarına dayanarak bu seçimin nedenlerinden birini Kazvin'in havasının Şah Abbas'ın mizacına uygun olmadığı şeklinde beyan etmiştir. Seyyah buna ilaveten dönemin müneccimleri tarafından Kazvin'in ona şans getirmeyeceğini söylemini de ilave etmiştir. Ayrıca Şah'ın inşasını hayal ettiği büyük bir şehrin yapılması için Kazvin'in kapasite ve potansiyel açısından yetersiz olduğu fikrini başkalarından duyduğunu da zikretmiştir.

Chardin devamında Şah'ın yakınlarından duyduğu bir fikri daha mantıklı bulduğunu kaleme almıştır. Bu da Şah Abbas'ın asıl hayalini her taraftan hakimiyeti alanını genişletmek olduğunu bunun için da İsfahan'ın Kazvin'den doğu ve güneye daha yakın olduğu için bu şehri tercih ettiğini beyan eder (Chardin, 1997, s. 511). Chardin eserinin başka bir yerinde Kazvin'de nehir bulunmadığı ve su açısından sıkıntı yaşandığını kaydetmiştir (Chardin, 1997, s. 507).

J. B. Tavernier (1605-1689) Safevi başkenti İsfahan'ı defalarca ziyaret eden ve İsfahan'ın başkent olması nedenleriyle ilgilenen bir diğer seyyahdır. Fransız seyyaha göre Şah Abbas'ın bu kararı güneyde Hürmüz ve Lar bölgelerini ele geçirdikten sonraki yıllara döner. Bu bağlamda Şah Abbas'ın düşüncesi, güney bölgelerde devletin sınırlarını genişlettiği gibi batı ve doğuda da aynı planı gerçekleştirmektir. Bu sebepten hakimiyeti alanı içerisinde bulunan coğrafyada daha merkezî bir konumda bulunması hasebiyle başkenti İsfahan'a taşımıştır (Tavernier, 1991, s. 378).

Elbette bu gerekçelere bir diğerini de eklemek yerinde olacaktır. Bu da güneyde Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'nın özellikle 1507 yılından itibaren kazandığı önemdir. Bilindiği üzere Portekizliler 1507'de Basra Körfezi'ne gelerek 1515 yılında Hürmüz Adası'nı ele geçirmişlerdir. Portekizlilerin Hürmüz'e girişi sonrasında 1523 yılında Safevi Devleti ve Portekizlilerin arasında Minâb Sözleşmesi imzalanmıştır (Savory, 2002, s. 92-93). Portekizlerin Hürmüz'e girişlerinden itibaren yaklaşık bir asır boyunca bölgenin önemli limanlarından olan Gembrun Limanı Portekizlerin işgalinde bulunuyordu. Şah Abbas'ın girişimleri sonucunda bu liman 1622 yılında İngilizlerin yardımıyla Şah Abbas tarafından ele geçirilmiş ve bu tarihten itibaren Abbas Limanı olarak anılmaya başlanmıştır. Ancak bizi ilgilendiren konu söz konusu Hürmüz Boğazı ve Abbas Limanı'nın ticari açıdan stratejik önemi ve Hint Okyanusu'nda varlıklarını tespit ettiren İngiliz ve Hollandalıların bulunması idi. Şah Abbas'ın amacı ipek ihracatını yasaklamak, yüklü miktarda ipeğin batılı tüccara satmak vesilesiyle Osmanlı'nın Safevilere yaptığı altın ve gümüş ambargosuna karşılık vermek ve ayrıca İpek Yolu'nu Osmanlı topraklarından Hint Okyanusu'na kaydırmak ve Osmanlı limanlarını devre dışı bırakmak idi (İnalçık, 2017, s. 301). Görüldüğü üzere zikredilen bölgelerin Şah Abbas için değeri ciddi manada büyüktü. Bu bölgenin kontrolü bir taraftan Safevi ve Osmanlı devletleri arasında 1514'ten beri başlayan ekonomik savaş için önemli bir rol oynarken diğer taraftan ise Safevi Devleti için ekonomik gelir açısından da stratejik bir konumda bulunurdu. Nitekim Şah Abbas tarafından başkentin bu bölgeye daha yakın bir konumda bulunma isteğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Görüldüğü üzere başkentin Kazvin'den İsfahan'a taşınma nedenleri ister dönemin kronikleri olsun isterse Safevi coğrafyasını ziyaret eden seyyahların eserlerinde olsun ana hatlarıyla aynı gerekçelere dayandırılmaktadır. Ancak gerekçeler ne olursa olsun bu kararın devletin kurucuları mahiyetinde olan Türkmen Kızılbaşlar ve Türk kültürü açısından sonuçları çok derin olduğunu söyleyebiliriz. Belki de başkent değişiminin nedenlerinden biri veyahut önemli sebeplerinden birinin de tam olarak Tebriz, Kazvin ve genel anlamıyla Tarihî Azerbaycan sınırları içerisinde derin bir geçmişe, güce, nüfus ağırlığı ve köklü bir itikadî ve kültürel yapıya sahip olan Kızılbaşlara karşı yapılmıştır. Bu da Azimî ve ekibinin dikkatini çekmiş olmalı ki çalışmalarında Şah Abbas tarafından başkentin değişimini, Azerbaycan'ın bütününde var olan Kızılbaş büyüklerine bir hamle olarak kaydetmişlerdir. Bunlara göre I. Şah Abbas tarafından Şahseven birliğin oluşturulması da aslında Kızılbaşların iktidarını kırmak için planlanmış bir hareket idi (Azimî, 2015, s. 1037-38). Gerçekten de Şah Abbas'ın yaptığı sosyo-politik ve siyasî hareketlere bakılınca önceki satırlarda belirtilen düşüncenin doğru olma ihtimali güçlenmektedir.

Bu bağlamda I. Şah Abbas'ın hakimiyeti süresince ana hatlarıyla icraatlarına değinmek konumuz açısından faydalı olacaktır. Hakimiyeti boyunca Şah Abbas'ın uygulamalarına bakılınca, askerî ve itikadî açıdan kendisine tehdit potansiyeli barındıran Kızılbaş aşiretlerini pasifleştirmeye çalışmış, Kızılbaş Türkmen oymaklarının gücünü kırmak için bir çok Türkmen

oymak büyüklerini ortadan kaldırmaya yönelik faaliyette bulunmuştur (Felsefi, 1969, s. 172). Bunun yanı sıra Şah Abbas birçok Türkmen oymağını parçalayarak ülkeye dağıtmış, (Aka, 2014, s. 848) ve geçmişten beri organize bir şekilde varlığını devam ettiren Kızılbaş birliği karşısında Şahseven aşiret birliğini oluşturmuştur (Tapper, 2010, s. 295). Bu minval üzere Kızılbaşları bu yeni teşekkül içinde eritmeye çalışarak Şah Tahmasb'dan itibaren⁶ (Baharlu, 2021b, s. 84) Safevi sarayına hizmet amaçlı getirilen Ermeni, Gürcü, Afgan, Lor, Tat, Çerkes ve Tacik asıllıları yükselterek önemli mevkilere getirmiş hatta onları Türkmen oymakalarının başına geçirmiştir (Aka, 2014, s. 848). Ayrıca daha önceki dönemlerde orduda yeri olmayan Tatları ordu içine alarak dönemin önemli ve belirleyici sınıfının, yani askerî birliklerin içine dahil etmiştir (Baharlu, 2021b, s. 85). Bu sayılanlara Kızılbaş Alevi inanç sisteminin özellikle İsfahan'da yerini fikhî, usulî esaslara dayanan müteşerri Şia'ya bırakması ve bu inanç sisteminin kanaat önderleri yerine Şia fukahasının söz konusu dönemlerde söz sahibi olup sufiler ve inançlarının arka plana itilmesini de eklemek yerinde olacaktır⁷. İşte bu noktada zikredilen uygulamalara eskiden beri Türkmenlerin ocağı mahiyetinde olan Azerbaycan'dan başkent taşınması eklenince Tahmasb'ın gayet planlı bir şekilde, önceden belirlediği hedefler doğrultusunda yaptıklarının organize bir şekilde, ciddi bir hedef uğrunda gerçekleştiğini düşünmek abartılı olmayacaktır. Aslında Şah Abbas'ın başkent değişimi, eskiden beri Türk devletçilik ocağının Azerbaycan'dan Acem bölgesine taşınması olarak okunabilir. Elbette böylesine köklü bir değişimin sonuçları da yüzeysel etkilerle sınırlı olmayacaktır.

Roemer, başkent Kazvin'den İsfahan'a taşınması ile ilgili "Bu değişim ve dönüşüm neticesinde Safevi İmparatorluğunu daha da İranileştirdiği müşahede edilir. Zira bu işin gerçekleşmesi ile birlikte Tebriz'de köklü ve istikrar bulmuş Türkmenlerin geleneği anlamı ve ehemmiyetini kaybetti." (Roemer, 1996, s. 59-60) şeklinde net bir çıkarımda bulunmuştur. Sonuç olarak başkent İsfahan'a taşınması ile birlikte her ne kadar bu Türkmen devleti sarayında Türkçe ehemmiyetli bir yer işgal etse ve hatta şehirde de belli bir süre hakim dil özelliğini korusa da ancak yerli desteğini kaybettiği için uzun vadede etki ve etkinliğini kaybetmiştir. Bu minval üzere kültürün en önemli ögesi olan dilin zayıflaması sonucunda diğer kültürel öğelerin de gerilemesini düşünmek mümkün görülmektedir.

Sonuç

Safevi Devleti kuruluşunda cesur bir yaklaşım ile Tebriz'i başkent olarak seçmiştir. Ancak bu şehir başkentlik vasfını pek uzun süre koruyamamış, devletin ikinci sultanı döneminde makamını daha güneyde bulunan ve Azerbaycan'ın diğer şehirlerinden olan Kazvin'e kaptırmıştır. Başkent Kazvin'e intikal etmesine başlıca Osmanlı Devleti sınırlarının Van'a kadar dayanması ve bu bölgenin Tebriz'e yakınlığı sebebiyet vermiştir. Ancak bu değişimde zikredilen olay tek ve son sebep değildir. Kaynaklar ve kronikler sayesinde Şah Tahmasb'ın verdiği bu karar için başka gerekçelere de rastlamak mümkündür. Tebriz, Şah Tahmasb için adeta Çaldıran Savaşı'nı sürekli canlı tutan bir şehirdir. Bu duruma Tebriz'in Osmanlılar tarafından birkaç kere ele geçirilmesi de eklenince bize göre zayıf bir kişilik ve değişken bir mizaca sahip olan sultanın kararında etkili olmuştur. Bütün bunlara ilave olarak Kızılbaş aksakalların

⁶ Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerin Safevi teşkilatında yer alması genel olarak I. Şah Abbas'tan itibaren yürürlüğe girdiği bilinse de bu hareketin ilk tohumları Şah Tahmasb saltanatının ikinci döneminde serpilmiştir. Aslında Şah Tahmasb döneminde Safevi sarayına giren bu zümreler ilk başta alt tabakalarda yer alsalar da I. Şah Abbas döneminde ciddi mevkilere gelmişlerdi. Detaylı bilgi için bz. (Baharlu, 2021b, s. 84-85).

⁷ Tebriz'den İsfahan'a zikredilen değişimleri bir örneklem üzerinden okumak ve Kızılbaş sufi zümrelerin ibadetlerinin bu devletin kuruluşu yıllardan son dönemlerine kadarki süreçte geldiği nokta için bz. (Baharlu, 2021c).

Tebriz'deki halk arasında nüfuzu, şehirde etkileri ve ayrıca şehrin Nimetî ve Haydarî gibi farklı tasavvufî taraflar arasındaki bölünmüşlüğü, dahası bu mutavavvıf grupların sultanın hakimiyetini gölgede bırakacak derecede güçlenmeleri de bu kararı etkilemiş olabilir. Bu bağlamda Kızılbaşlık ve tasavvufî hareketlerin köklü bir geçmişe sahip olduğu Tebriz'de Tahmasb'ın keskin reformlarına set oluşturabileceği ve ayrıca Tahmasb'ın Tebriz ahalisi içinde saygın bir yere sahip olmayışı düşünmek de yerinde olacaktır.

Bu minval üzere başkent olmadan önce de devletin kurucusu Şah İsmail ve halefi olan Şah Tahmasb'ın dikkatini çekebilen Kazvin, müsait iklimi, ticaret yollarının üzerinde bulunması, geniş meraları ve etnisite özellikleri sayesinde genç sultanı kendine çekmeyi başarmış ve devletin yeni başkenti unvanını kazanabilmiştir.

Ne var ki Kazvin de yarım asır olmadan yerini daha güneyde ancak bu sefer Acem Diyâr-ı diyebileceğimiz bölgede bir şehre bırakmıştır. Böylece İsfahan bu Türkmen imparatorluğunun üçüncü başkenti ve aynı zamanda da son başkenti olmuştur.

Kronikler İsfahan'ın merkezî bir konumda bulunması, şehrin etrafında geniş verimli toprakların olması, şehirde yaşayanlar ve çiftçiliğin ihtiyaçlarını giderecek Zayende-rûd gibi bir nehrin bulunması, İsfahan'ın potansiyel olarak sultanın hayalindeki şehri inşa etmesine sunduğu imkanlar, ülkenin sınırlarına göre daha merkezî bir konumda bulunması hasebiyle batı ve doğusunda sınırlarını genişletme fikrine daha elverişli bir konumda bulunması ve ayrıca uluslararası ticaret merkezilerinden biri haline gelmiş olan Hürmüz Boğazı'na yakınlığını seçilme nedenleri olarak göstermişler. Bunlara ilaveten kaynaklar müneccimlerin önerisi ve ayrıca Kazvin'in havasının Şah Abbas'ın mizacına uygun olmadığını da I. Şah Abbas'ın Kazvin'e yüz çevirmesine neden olarak göstermişlerdir.

Ancak dönemin kaynaklarındaki gerekçelerin dışında, söz konusu sultanın eylem, plan ve davranışları mercek altına alındığında bu kararın sosyo-politik ve itikadî başka sebepleri de olduğunu söylemek mümkündür. Bu da devletin kurucuları olan Kızılbaşların oymakalrı ile birlikte daha kesif bir şekilde yaşadığı Azerbaycan coğrafyasından uzaklaşarak eskiden beri kökleşmiş oymak yapısı ve elbette inanç sisteminin yapısını değiştirmektir.

Şurası bir gerçek ki Safevi Devleti'nde başkent olarak İsfahan'ın tercih edilmesi, daha önceki değişimle yani başkentin Tebriz'den Kazvin'e taşınmasıyla kıyaslanabilecek bir hadise değildir. Her ne kadar yukarıda işaret edilen Osmanlı tehlikesi, su sorununun olmaması, verimli araziler ile çevrili olma veya daha merkezi bir konuma sahip olma gibi hususiyetler barındırsa da İsfahan çok daha büyük bir değişimin sembolü olarak okunmalıdır. Kuruluşundan itibaren Kızılbaş Türkmen Devleti olarak var olan Safevîlerde ilk defa İsfahan ile Kızılbaş Türkmen nüfuzunun dışına taşınmak istenmiş, devletin sonraki yıllarda itidadî değişim, devlet dilinin, memuriyet ve askerî pozisyonların dağılımındaki çeşitlilik de bu tespiti doğrulamaktadır.

Kaynakça

- Özgüdenli, O. G. (2000). İsfahan. *TDV İslâm araştırmaları merkezi*, 22, 497-502.
- Aka, İ. (2014). Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı. *Türkler ansiklopedisi*, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları. 839-860.
- Atıcı Arayancan, A. (2017). İsfahan'da Nizarî-İsmâilî faaliyetleri. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları*, 14, 270-287.
- Azimî, S. Civân-laçî, A. (2015). Delayi-i tağyir-i paytaht der devre-yi Safeviye. *Hemayiş-i Temerküz-züdâ-yi ve Sâmân-dihi-yi Paytaht*. Tahran: Danişgah-i Terbiyet Müderris, 1028-1041.

- Baharlu, İ. (2021a). Koca Tebriz: Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi Türkmen Devletlerinde Bir Başkent'in Serüveni . *T. C. Dışişleri Bakanlığı Tebriz Başkonsoloslunun kuruluşunun 100. yılı*. Umut Başar (Ed.), Ankara: Nobel Akademik.
- _____. (2021b). *Şah'ın Bahçesinde Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi.
- _____. (2021c). Safeviler döneminde sema (semah) (kronikler, seyahatnâmeler ve minyatürlerde). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli araştırma Dergisi*, 97, 11-28.
- Emir Muhammed Handmîr. (1992). *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb Safevi (Zeyl-i Tarih-i Habîüs-siyer)*. Muhammed Ali Cerrahî (Haz.), Tahran: Güsterih.
- Felsefî, N. (1969). *Tarih-i Zindegân-yi Şah Abbas-ı Evvel*. Tahran: İntişarat-ı Danişgah.
- Ferrier, R. (2015). Ticaret der devre-yi Safevi. *Tarih-i İnan (Devre-yi Safeviyân)*. (Y. Ajend Çev.) Tahran: Câmî.
- İntişârî, S. ve Dâniş, H. (2016). Taamül-i hüner ve mimari-yi ictimai der germâbehâ-yı asr-ı Safevi. *Konfrans-ı Beynûlmileli-yi Modiriyet ve Ulum-i İnsanî*, Müessesesi-yi Müdirân-ı İde. 1-14.
- Jean Baptiste Tavernier. (1991). *Sefernâme-yi Tavernier*. (E. Nurî Çev.), Tahran: Senâyi.
- Jean Chardin. (1997). *Sefernâme-yi Şövalye Chardin*, Cilt 2, (İ. Yağmayî Çev.), Tahran: Tûs.
- Kadı Ahmed Kumî. (2005). *Hulasatü't-Tevarih*, Cilt 1. (İ. İsrâkî Haz.), Tahran: Danişgah-ı Tahran.
- İskender Bey Münşî Türkmen. (1972). *Tarih-i Âlemârâ-yı Abbasî*, Cilt 1, (İ. Afşar Haz.), Tahran: Emir-kebir.
- Oruç Bey Bayat. (1960). *Don Juan İnanî*. Tahran: Bûngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap.
- Pietro Della Valle. (1992). *Sefernâme-yi Pietro Della Valle*. (Ş. Şifa Çev.) Tahran: İntişarât-ı İlmî.
- Roemer, H. R. (1996). Ber-âmeden-i Safeviyân. *Tarih-i İnan (Devre-yi Safeviyân)*. (Y. Ajend Çev.) Tahran: Câmî.
- Savory, R. M. (1980). *Iran Under The Safavids*. London:: Cambridge University Press.
- Savory, R. M. (2002). *Safeviyân*. (Y. Ajend Çev.), Tahran: Neşr-i Merkez.
- Şah Tahmasb Safevi. (---). *Rûznâme-yi Şah Tahmasb*. Tahran: Kütüphâne-yi Meclis-i Şevrâ-yı Milli, Elyazma Eserler No: 76, Kayıt No: 212259.
- Tüfenk, H. (2020). Kazvin'in fethi, islamlaşması ve IV/X. asrın sonuna kadar şehirdeki İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki ana unsurlar. *Van İlahiyat Dergisi*, 267-289.
- Tâlibî, T. (2008). Berresi-yi iel-i intihab-ı Kazvin be unvan-ı paytaht der asr-ı Safevi . *Fıkıh ve Tarih-i Temeddün*, 119-142.
- Tapper, R. L. (2010). Şahseven. *TDV İslâm ansiklopedisi*, 295-297.
- Vinçento Dalsandry. (1971). *Sefernâmeha-yı Veniziyân der İnan (Şeş Sefernâme)*, (M. Emirî Çev.), Tahran: Hârezmî.
- Zaferiyân, D. ve Cedidî, B. ve Turâbî Farsânî, S. (2021). Avamiş-i müessir ber iktisad-ı şehri-yi İsfahan der devre-yi Safeviyye. *Pejuhişh-â-yı Tarih-yi İnan ve İslam*, 163-184.